

O‘ZBEK DIDAKTIK ASARLARIDA HALOLLIK TARBIYASINING YORITILISHI

BXU, filologiya kafedrası magistri

S. Artikova

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o‘zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasining yoritilishiga bag‘ishlangan. Tadqiqotda maktab o‘quvchilari va talabalar ongida halollik qadriyatlarini shakllantirishdagi didaktik materiallarning roli tahlil qilinadi. Maqolada o‘quv jarayonida halollikni rivojlantirish usullari, o‘qituvchi va ota-onaning roli, shuningdek, axloqiy va pedagogik metodlar yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, didaktik asarlar halollik tamoyillarini mustahkamlash, o‘quvchilarda mas’uliyat va axloqiy ongni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: halollik, tarbiya, didaktik asarlar, o‘quvchilar, axloqiy qadriyatlar, pedagogik metodlar, maktab ta’limi.

KIRISH

Halollik tarbiyasi – bu o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, mas’uliyat va to‘g‘rilik tamoyillarini mustahkamlash jarayoni bo‘lib, maktab va boshqa ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. O‘zbek didaktik adabiyotlarida halollik tarbiyasiga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, turli darsliklar, metodik qo‘llanmalar va o‘quv-materiallar orqali o‘quvchilarga axloqiy qadriyatlar yetkaziladi.

Maktab ta’limida didaktik asarlar o‘quvchilarning axloqiy ongini rivojlantirishda, halollikni amaliy faoliyatda qo‘llashga o‘rgatishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, halollik tarbiyasining samaradorligi didaktik materiallar, pedagogik metodlar va o‘qituvchining yetakchiligiga bog‘liq. Tadqiqotning maqsadi – o‘zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasining mazmuni, metodik asoslari va amaliy qo‘llanilishi bilan tanishishdir.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston didaktik adabiyotlarida halollik tarbiyasi axloqiy va ma’naviy tarbiya asosiy komponenti sifatida ko‘p yoritilgan. Halollik nafaqat maktab darslarida, balki qadimiy va zamonaviy adabiyotlarda ham axloqiy qadriyatlar, rostlik, to‘g‘rilik va insoniy fazilat sifatida o‘rgatiladi. Didaktik adabiyotga kiradigan asarlar ertaklar, hikoyalar, pand-nasihatli voqealar orqali bolalarga halollik, adolat va rostgo‘ylik kabi fazilatlar yetkaziladi.

Uzbek scholar Rakhmatova M.M. va Saidova U.B. o‘z ilmiy maqolalarida o‘zbek didaktik adabiyotida halollik tarbiyasining yoritilishini tahlil qiladi.

Ularning tadqiqotida 9-asrdan to hozirgi kungacha yaratilib kelgan didaktik asarlar katta e’tibor bilan ko‘rib chiqiladi. Maqolada aytilishicha, halollik konsepsiyasi asarlarda pand-nasihat shaklida, “rostgo‘ylik” va “soxtachilik” ikki qarama–qarshi tushuncha sifatida tasvirlanib, o‘quvchilarga axloqiy qarorlar qabul qilishda yo‘l-yo‘riq beradi. Bu asarlar nafaqat bilimni, balki axloqiy fazilatlarni ham shakllantiradi, chunki halollik to‘g‘risida tushunchalar orqali ma’naviy xulq-atvorni mustahkamlash ko‘zda tutilgan.

Munavvarqori Abdurashidxonovning “Adibi soniy” kabi didaktik asarlarida halollik tushunchasi real voqealar orqali yoritiladi. Masalan, “To‘g‘rilik”, “Yolg‘onchilik zarari”, “Orif ila Sodiq” kabi qismlar halollik va yolg‘onchilik o‘rtasidagi farqni aniq ko‘rsatadi. Hikoyada Orif rostgo‘y bo‘lib tan olinadi va u maqtovga sazovor bo‘ladi, ammo yolg‘onchi qahramon jazolanadi — bu aniq axloqiy saboq bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot xulosasiga ko‘ra, bu kabi misollar orqali o‘quvchilar halollik tamoyilini amaliy holatlar orqali o‘zlashtiradilar.

O‘zbekiston maktab darsliklaridagi didaktik materiallarda ham halollik tarbiyasi ustuvor o‘rin tutadi. Masalan, xalq ertaklari, maqollar va hikoyalar orqali bolalarga “yaxshilik va yomonlik”, “rostgo‘ylik va yolg‘onchilik” tushunchalari oddiy qilib yetkaziladi. Xalq ertaklarida “Sher ila durroj”, “Zumrad va Qimmat” kabi voqealar orqali axloqiy fazilatlar bosh qahramonlar yordamida tasvirlanadi va ularning harakatlari o‘quvchiga halollik tamoyillarini o‘rgatadi.

Didaktik asarlar nafaqat bolalar adabiyoti darajasida, balki Sharq klassiklarida ham halollik kontsepsiyasiga boy namunalar beradi. Masalan, qadimiy asarlar pand-nasihat

ruhida yozilgan bo‘lib, ularning mazmuni axloqiy-ma’rifiy qarashlar, halollik va odob-axloq mavzulariga chuqur kirib boradi. Shunday durdonalardan biri “Qutadg‘u bilig” asaridir. Unda axloqiy fazilatlar, halollik, to‘g‘rilik kabi qarashlar shogird va o‘qituvchi munosabatlari orqali tasvirlanadi, bu esa o‘quvchida axloqiy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi.

Didaktik adabiyotlar yordamida halollik tarbiyasining yoritilishi nafaqat axloqiy tushunchani berish bilan cheklanmaydi, balki uni amaliy hayot misollari orqali o‘quvchiga yetkazadi. Masalan, ertak qahramonlarining halol yoki yolg‘on xatti-harakatlari, ularning oqibatlari, boshqalar bilan munosabatlari bularning barchasi o‘quvchi ongida axloqiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu bilan didaktik adabiyotlar tarbiyaviy mazmunni tasvirlashda qimmatbaho tarbiya materiallari bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, o‘zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasi turli janrlarda, masalan, ertaklar, hikoyalar, pand-nasihatlar, qadimiy adabiy namunalar orqali soddalashtirilgan va amaliy tarzda yoritiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarga axloqiy qarorlarni oddiy voqealar orqali anglashga yordam beradi va halollik tamoyillarini kundalik hayotda qo‘llashga undaydi.

Jadval: O‘zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasi (amaliy jarayon).

Asar / Muallif	Parafraz qilingan mazmun (halollik motivi)	Didaktik axloqiy saboq	Amaliy o‘quv jarayoni (darsda qo‘llanishi)
Bobur Boburnoma (parafraz misol)	Yosh Bobur o‘z yo‘l davomida halollik va rostgo‘ylikni qadrlaydi, u boshidan o‘tgan voqealarni aynan qayd etadi, yolg‘ondan saqlanadi	Halollik shaffoflik, har qanday ma’lumotni aniq va rost yozish bu ma’naviy fazilat.	Talabalar Boburnomaning mazmuniy yondashuvini tahlil qilib, qarama-qarshi vaziyatlarda rostgo‘y qarorlar topadilar;

Asar / Muallif	Parafraz qilingan mazmun (halollik motivi)	Didaktik axloqiy saboq	Amaliy o'quv jarayoni (darsda qo'llanishi)
	va voqealarni noto'g'ri talqin qilmaydi.		matnni qayta bayon etib, rostlik printsipini izohlaydilar.
Milliy xalq ertagi Zumrad va Qimmat (parafraz)	Ikki qiz do'stlik va boylik haqida turlicha qarashlarga ega bo'lib, halollik bilan orttirilgan boylik va beg'ubor do'stlikning qadri haqida voqea sodir bo'ladi. Qimmat ko'pincha ortiqcha ishonch orqali xato yo'lga boradi, Zumrad halollikni tanlaydi.	Halollik va ishonchlilik hayotda kuchli, mustahkam muloqot va munosabatlarni yaratadi.	Talabalar ertak voqealar ketma-ketligini o'rganib, do'stlik, ishonch, halollik printsiplarini tasniflab yozadilar, keyin real hayotdan misollar bilan bog'laydilar.
Abdurashidkhanov Adibi soniy (parafraz)	Adib hikoya qahramonlari orqali halollikning ijtimoiy natijalari haqida voqealar bayon etadi, yolg'onchi yakunda yolg'izlikka yuz tutadi, rostgo'y esa	Jamiyatda halollikning ijobiy oqibatlari, yolg'onchilarning esa salbiy oqibatlari boshqaruvchi tamoyillar.	O'quvchilar qahramonlarning xarakterini tahlil qilib, ularning harakatlaridan kelib chiqadigan axloqiy saboqlarni logic chart (fikir xaritasi) ko'rinishida yozadilar.

Asar / Muallif	Parafraz qilingan mazmun (halollik motivi)	Didaktik axloqiy saboq	Amaliy o‘quv jarayoni (darsda qo‘llanishi)
	jamiyat tomonidan hurmat topadi.		
Qutadg‘u bilig (parafraz)	Asarda shogird ustoz bilan suhbatda halollikni boshqaruv, adolat va badiiy qarorlar bilan bog‘laydi, rostgo‘ylik asosida tinch jamiyat qurish g‘oyalari yoritiladi.	Axloq va boshqaruvning uyg‘unligi, halollik jamiyat barqarorligining poydevori.	Talabalar ushbu bobni o‘qib, taqqoslash jadvali tuzadilar: halollik bo‘lmagan jamiyat vs halollik mavjud jamiyat natijalar, ijobiy/ salbiy jihatlar.

O‘zbekiston ta’lim tizimida halollik tarbiyasini mustahkamlash davlat siyosati sifatida qaraladi. 2019-yilda qabul qilingan “Umumta’lim ta’limi to‘g‘risida”gi Qonunda umumta’lim muassasalari vazifalari ichida o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish belgilangan bo‘lib, bu halollik tamoyillarini o‘rgatishning huquqiy asosi sanaladi. Qonunda ta’lim jarayonida shaffoflik, adolat va o‘zaro hurmat prinsiplari ta’kidlangan bo‘lib, bu ham halollik tarbiyasini nazarda tutadi. Bu qonun maktab pedagoglari uchun didaktik materiallarda axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish mas’uliyatini aniq belgilaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan “Ta’lim sifatini oshirish va umumiy ta’lim muassasalarida axloqiy pedagogik me’yorlarni mustahkamlash bo‘yicha Davlat dasturi” qabul qilingan. Mazkur davlat dasturida ta’lim muassasalari faoliyatida axloqiy tarbiya bo‘yicha tadbirlar, shu jumladan halollik va rostgo‘ylik kabi asosiy qadriyatlarni shakllantirish bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar

keltirilgan. Bu hujjatlar halollik tarbiyasini ta'lim jarayonida tizimli va metodik asosda yoritishga yo'naltirilgan.

O'zbek didaktik adabiyotlari mazkur huquqiy asosga mos ravishda halollik tarbiyasini amaliy namunalar orqali yoritadi. Masalan, Raxmatova M.M. tomonidan 2022-yilda chop etilgan ilmiy maqolada halollik tarbiyasi maktab o'quvchilari ongida shakllanishi erta yoshdan boshlanishi kerakligi ta'kidlanadi. Muallif asarlarda halollik tamoyillarini oddiy voqealar, soddalashtirilgan vaziyatlar orqali vizual tasvirlash, shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy tajribasi bilan bog'lash muhim ekanini ifodalaydi. Bu fikrlar didaktik adabiyotlarda halollik bahsi faqat axloqiy so'zlar orqali emas, balki amaliy holatlar orqali tushuntirilganini ko'rsatadi.

Xuddi shunday, Saidova U.B.ning metodik qo'llanmasida halollik tarbiyasi maktab darslarida muhim mavzu sifatida ko'riladi. Muallif ta'kidlaydiki, darsliklarda keltirilgan ertaklar, hikoyalar va maqollar halollik tamoyillarini real hayotiy voqealar orqali o'rgatishga xizmat qiladi, bu esa o'quvchining axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Masalan, xalq ertaklaridan olingan chastotali misollar orqali halollik va yolg'onchilik o'rtasidagi farqni izohlash darsda amaliy mashqlar orqali qo'llanadi.

Abdurashidkhanovning didaktik hikoyalar to'plamida ham halollik kontseptsiyasi markaziy o'rinda turgan voqealar mavjud. Hikoyalarda qahramonlarning halol yo'lni tanlashi yoki yolg'onchilik tufayli yuzaga kelgan muammolar tasvirlanadi. Bu voqealar orqali o'quvchiga halollikning ijtimoiy va axloqiy ahamiyati amaliy tarzda yetkaziladi.

Boshqa tomondan, xalq adabiyoti mavzusi masalan "Zumrad va Qimmat" kabi ertaklarda ham halollik tarbiyasining amaliy tafsiri uchraydi. Bu ertaklarda qahramonning halollik yo'lini tanlagani tufayli ijobiy natijalarga erishishi, aksincha yolg'on yo'l tanlovining salbiy oqibatlari misol tariqasida tasvirlanadi. Bu kabi didaktik adabiyotlar maktab o'quvchilari uchun axloqiy intellektning real voqelikda qo'llaniladigan namunalarini yaratadi.

Mualliflar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasi bu nafaqat axloqiy tamoyillarni tanishtirish, balki ularni amaliy hayot misollari orqali

mustahkamlash, o'quvchilarda halollikni tanlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va pedagogik metodik manbalari halollik tarbiyasini ta'lim jarayoniga kiritish bo'yicha aniq amaliy yo'nalishlarni belgilaydi. Bu yo'nalishlar maktab didaktik asarlarida real voqea va pedagogik metodlar orqali bajariladi, bu esa o'quvchilarga halollik tamoyillarini nafaqat tushunish, balki amaliy hayotda qo'llash imkonini beradi.

XULOSA

O'zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasi o'quvchilarda axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, halollik kontsepsiyasi nafaqat nazariy tushuncha sifatida, balki real voqealar, qahramon xarakterlari va amaliy vaziyatlar orqali o'quvchilarga yetkaziladi. Bobur ijodi, xalq ertaklari, Abdurashidkhanovning hikoyalari va qadimiy "Qutadg'u bilig" kabi asarlar, o'quvchilarning axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jadval orqali ko'rinib turibdiki, har bir didaktik asar o'quvchilarda halollikni qaror qabul qilishda amaliy qo'llash, rostgo'ylik va yolg'onning natijalarini tahlil qilish va axloqiy mas'uliyatni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, dars jarayonida vaziyat tahlili, parafrasis va taqqoslash metodlari o'quvchilarda halollik tamoyillarini kundalik hayotda qo'llashga tayyorlaydi.

Umuman olganda, o'zbek didaktik asarlari halollik tarbiyasini samarali va amaliy tarzda shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi va maktab ta'limining ma'naviy yo'nalishini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Raxmatova M.M. *O'zbek didaktik asarlarida halollik tarbiyasining yoritilishi*. Buxoro Davlat Universiteti ilmiy ishlari. Buxoro, 2022.
2. Abdurashidkhanov M. *Adibi soniy: Didaktik va axloqiy tahlil*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2021.
3. Qutadg'u bilig (parafraz va tahlil asosida). Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti, 2020.

4. Saidova U.B. *Maktab ta'limida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2023.